

KAKO PROGRESIVNI, KOZMOPOLITSKI I ISLAM ORIJENTIRAN NA DRUŠTVENU PRAVDU MOŽE POMOĆI U NADVLADAVANJU SEKTAŠTVA

Adis DUDERIJA

Uzimajući u obzir činjenicu da je u posljednjih deset i više godina došlo do povećanja sektaštva, posebice na Bliskom Istoku,¹ potpuno je razumljivo da se postavlja pitanje da li je ideja nadilaženja historijskih i religijskih podjela između sunita i ši'ita danas uopće moguća (čak iako osoba koja pita smatra da je takvo što veoma poželjno).

Brojni događaji iz bliske prošlosti o sektaštvu ili religijski inspiriranom odnosno opravdavanom nasilju i permanentnoj represiji koju mnoge muslimanske zajednice doživljavaju od strane drugih muslimana (i unutar tih zajednica i preko sektaških podjela u mnogim dijelovima muslimanskog svijeta), što je prouzrokovalo gubitak velikog broja ljudskih života, opravdavaju skepticizam i nedostatak optimizma u ovim pitanjima.

Međutim, ova prilično sumorna slika ne bi trebala da nas odvrati od toga da ne ulažemo napore u popravljanju situacije, ma koliko

ona bila problematična. Drugačije kazano, alternativa održavanja *statusa quo* za mnoge muslimane više nije prihvatljiva, kako u moralnom tako ni u religijsko-teološkom pogledu.

Dio rješenja je da intelektualna stvarnost i argumenti utemeljeni na življenoj stvarnosti u vezi s nadilaženjem muslimanskog sektaštva već postoje u obliku teorije progresivnog islama,² kako ja to definiram.

Neuspjeh muslimanskog ekumenizma

Povećanje ekumenskog duha među različitim religijskim tradicijama (međureligijski) i priznavanje nesvodivosti religijskog pluralizma posljednjih godina su prošli dug put, makar u teorijskom smislu.

Govorim to kao neko ko je bio aktivan u međuvjerskom dijalogu (primarno između abrahamskih religija) više od 20 godina na lokalnoj

razini, ali i kao osoba koja se akademski zanima za ovu temu. Međutim, duh ekumenizma na razini muslimanskog razumijevanja nije išao u korak s ovim razvojem; uz nekoliko izuzetaka poput *Poruke iz Amana* (2006)³ jedva da postoje institucionalni naponi koji su usmjereni na ova pitanja.⁴

Brojni sociopolitički i ekumeniski izazovi koji pogoduju sektaštvu u muslimanskom svijetu su barem djelomično rezultat neuspjeha muslimana da promišljaju islam i islamsku intelektualnu tradiciju na drugačije načine – načine koji imaju potencijal da nadiđu historijske (religijsko-doktrinarne) podjele i s njima povezane animozitete koji postoje između sunita i ši'ita od njihova nastanka. Velika je potreba da muslimani razviju alternativne pristupe u konceptualizaciji islama koji ima kapacitet da izmjesti dominantne sektaške narative koji su historijski vodili prema podjelama i producirali današnje sunitsko-ši'itske

¹ Nadem Hashemi i Dany Postel (2017). *Sectarianism. Mapping the New Politics of the Middle East*. Oxford University Press.

² Adis, Duderija. (2018). *The Imperatives*

of Progressive Islam. Routledge Press.

³ The Amman Message. <https://ammamessage.com/>

⁴ Dino Krause, Isak Svensson, Göran Larsson. 2019. "Why Is There So Little

Shia-Sunni Dialogue? Understanding the Deficit of Intra-Muslim Dialogue and Interreligious Peacemaking" *Religions* 10, no. 10: 567. <https://doi.org/10.3390/rel10100567>

podjele. Upravo ovdje u prvi plan dolazi teorija i praksa progresivnog islama i progresivne muslimanske misli.

Progresivna muslimanska misao je jedinstveno pozicionirana u nadilaženju ovih podjela

Teorija progresivnog islama u mom radu oslanja se i na sunitске (e.g. Khaled Abou El Fadl, Abdullah Saeed, Kecia Ali, Hassan Hanafi, Sa'diyya Shaikh, Ebrahim Moosa, Muhammad Al-Jabiri) i na ši'itske učenjake i učenjakinje (e.g. Z.Mir-Hosseini, A.Sachedina, M.Kadivar, Y. Eshkevari, A.K.Soroush). Ova teorija konceptualizira i pristupa islamskom intelektualnom i kulturnom naslijeđu (turath) na takav način da u najmanju ruku pozicionira na periferiju, ako u cjelosti ne nadilazi religijsko-doktrinarne faktore koji su doveli do formiranja sunitске i ši'itske ortodoksije koju poznajemo danas.

Ključno je pažnju usmjeriti na činjenicu da nijedan stub progresivnog islama nije vezan za pitanja doktrine na kojoj počiva tradicionalna podjela sunita i ši'ita; naime, da su priroda i mjesto religijskog autoriteta, gledišta o (kolektivnoj) časti drugova poslanika Muhameda i političke teologije koje iz toga proizilaze (e.g. imamet i halifat) koje su razvijane i u jednoj i u drugoj tradiciji. Nadalje, iz perspektive teorije progresivnog islama nijedna gore spomenuta specifična sunitска i ši'itsка doktrina i vjerovanje koji su konstitutivni i fundamentalni za svaku od ovih tradicija islama nije normativna.

Definiram mainstream sunitску i ši'itsku ortodoksiju onako kako su one definirane u gore spomenutoj *Poruci Amana*, primjerice kao forme islama "koje specifično priznaju validnost svih osam pravnih škola islama (madhab) sunitskog, ši'itskog i ibadi islama; tradicionalne islamske teologije (aš'arizam); islamski misticizam (sufizam); i prava selefijsка misao; koje su došle do precizne definicije ko je musliman i muslimanka." Ove ortodoksije su uspostavljene negdje u petom stoljeću islamskog kalendara i nastavljaju postojati i danas.

Stubovi progresivnog islama i islamskog sektaštva

Progresivni islam ne smatra nijednu doktrinu i vjerovanja koja se povezuju sa specifičnim sunitским i ši'itskim doktrinama kao normativne, već kao historijske. Štaviše, ključna razdjelnica progresivnog islama u odnosu na vlastitu definiciju svojih pozicija nadilazi epistemološke, hermeneutičke i metodološke parametre u okviru kojih djeluju i suniti i ši'iti.

Zbog toga progresivni islam ne samo da nadilazi ograničenja sunitских i ši'itskih ortodoksija, već to čini bez kompromisa u vezi sa svojim fundamentalnim premisama/stubovima.

Kreativna, kritička i inovativna misao utemeljena na epistemološkoj otvorenosti i metodološkoj fluidnosti

Ovaj aspekt teorije progresivnog islama je takav da se njegovi zagovornici ne opredjeljuju između tradicije i modernosti, sekularizma i religije, ili da pribjegavaju pojednostavljenim generalizacijama kao što su poistovjećivanje moderniteta za Zapadom ili judeo-kršćanskim intelektualnim/civilizacijskim tradicijama. Stoga je teorijsка arhitektura programa progresivnog islama u konstantnom dijalogu s progresivnim programima drugih kultura, crpeći inspiraciju iz pokreta kao što su teologija oslobođenja, feminizam i sekularni humanizam.

Značajno je da ovaj aspekt progresivne muslimanske misli omogućava da ona izbjegne mainstream tumačenja svete prošlosti sunitске i ši'itske ortodoksije koja se stalno nameće vjernicima i vjericama danas kao nešto oko čega nema pregovaranja i rasprave o tome šta znači biti sunit ili ši'it.

Progresivna muslimanska misao *a priori* ne favorizira 'svetu prošlost' ni na koji način. Štaviše, ona radikalno otvara prostor za nove ideje i rekonceptualizaciju naslijeđene intelektualne i kulturne baštine (*turath*) koju mogu na kreativan način integrirati i onda na autentičan način transformirati.

Historicistički i kontekstualni pristupi islamskoj teologiji i doktrinama

Progresivni muslimanski učenjaci tragaju za tim da ponovno otkriju i dalje razvijaju islamsku teologiju historicističkim i kontekstualnim pristupima referirajući se na objavu (*wahy/tanzil*), tumačenja svjetog teksta, metodologije tumačenja (*manhaj*) i sljedstveno tome razvoj različitih formi islamskih teologija, doktrina i sektaških učenja o spasenju (soteriologija)

Sve ovo je proizvod historijskih procesa koje konstantno prilagođavaju različiti nositelji religijskih i političkih ideja. Dakle, svi ovi aspekti islamskog vjerovanja, posebice oni koji se vezuju za sektašku sunitску i ši'itsku soteriologiju ne uzimaju se kao 'konačni', već su predmet revizije i kritike.

Pored toga, progresivna muslimanska teologija ima sličnosti s procesnom teologijom⁵ čiji su predstavnici C.H. Hartshorne, J. Cobb and D.R. Griffin, i ona je jedan vid islamske procesne teologije koja sa odmiče od klasičnih teističkih pogleda na Boga i božanski odnos prema kosmosu i cjelokupnom stvaranju. U tom smislu, islamsка procesna teologija je ukorijenjena u teorijama objave i religijskog iskustva koje su isticali učenjaci: Ibn al 'Arabi, M. Iqbal, Nasir Abu Zayd, A.K. Soroush i dr. Oni su naglašavali važnost ideja i procesa kao i centralnost religijskog iskustva koje je i uvjetovano i dinamično.

Ljudsko-pravaški pristup islamskoj tradiciji

Kao što je navedeno ranije, i sunitске i ši'itske suvremene ortodoksije u svojim pristupima pitanjima validnosti znanja i kako doći do njega su premodernog karaktera, kao što su i njihovi pristupi konceptu intelektualne i kulturne baštine – *turath*, i njihovi

⁵ Process Theism, (2014). <https://plato.stanford.edu/entries/process-theism/>

teološki pogledi o naravi Boga i božanskog odnosa prema univerzumu i cjelokupnom stvaranju. Epistemološka predmoderna pozicija rezultira različitim vrstama tenzija/konflikata između ortodoksnih i suvremenih ljudsko-pravaških shema, uključujući i to kako se konceptualiziraju pitanja digniteta i ljudskih prava.

Sunitske i ši'itske ortodoksije u svojim pogledima na ljudska prava sadrže čitav niz etičkih, moralnih i zakonskih prava i odgovornosti koje prave razliku među osobama na temelju njihove religijske pripadnosti (uz to i na temelju roda i klase), privilegirajući one koji pripadaju njihovoj verziji shvaćanja islama. Takvi stavovi, kako to obrazlažu učenjaci poput Sachedina⁶ i An-Na'im,⁷ nisu kompatibilni s paradigmatama suvremenog koncepta ljudskih prava.

Način na koji progresivna muslimanska misao pristupa intelektualnom i kulturnom naslijeđu *turath* je epistemološki postmoderan i utemeljen je na onome što Sayla Benhabib označava kao slabu formu postmodernizma. U skladu s njihovim historicističkim i kontekstualističkim pristupima, kako je ranije objašnjeno, progresivni muslimanski učenjaci kao što su Sachedina i An-Na'im pristupaju pitanjima kompatibilnosti ili odnosa između diskursa ljudskih prava i islamske tradicije tako što ih smještaju u historijski kontekst.

Historicistička metodologija je djelomično utemeljena na posebnoj konceptualizaciji božanske ontologije čiji su ključni principi pravda i milost. Ove vrijednosti se smatraju izvorima univerzalnih moralnih vrijednosti koje se primjenjuju u pitanjima jednakosti ljudi neovisno o njihovoj religiji ili rodu. Ovaj argument je poduprt premisom prema kojoj progresivna muslimanska misao zastupa stav da je svako

ljudsko biće jedinstvena božanska kreacija i da ima jednako dostojanstvo, moralnu vrijednost i moralno zastupništvo bez obzira na religijsku pripadnost.

Dakle, svaki pojedinac i pojedinka i zajednice koju oni čine, uključujući i političke zajednice, imaju pravo na nedjeljiva ljudska prava. Na temelju ovog pristupa progresivni muslimanski učenjaci i učenjakinje su ponudili preliminarna teorijska uporišta u procesu integriranja etosa i kulture modernih ljudskih prava u teološku, društvenu i kulturnu stvarnost muslimanskih većinskih društava i samim tim oni nadilaze ograničenja sunitске i ši'itske ortodoksije, uključujući i prava žena i manjina.

Islamska teologija oslobođenja

Za progresivne muslimanske teologe kao što su Hassan Hanafi, Ashgar Ali, Farid Esack i Shabbir Akhtar, koncept objave nije primarno teocentričan već antropocentričan, jer postavlja čovjeka, a ne Boga, u centar historijskog proučavanja. Nadalje, tzv. pet stubova islama se smatraju religijskim u svojoj formi, ali su oni i politički jer njihov sadržaj podrazumijeva slobodnu volju i slobodu djelovanja, odgovornost za vlastite postupke i potrebu da se uspostavi pravda i da se bori protiv nepravde. Štaviše, koncept *tevhida* (obično se razumijeva kao koncept koji opisuje 'božansku jednoću' koja je centralni princip islamske teologije) doživljava se kao sistem vjerovanja orijentiran na djelovanje koji afirmira emancipatorske i osloboditeljske prakse cjelokupnog čovječanstva i opire se opresiji, tiraniji i nepravdi neovisno o njihovom porijeklu. Progresivna islamska teologija, za razliku od sunitске i u manjoj mjeri ši'itske ortodoksije, kao prioritet uzima ortopraksu u odnosu na ortodoksiju.

Drugačije kazano, čovjek i uvjeti u kojima živi su centralni ovom vidu teologije, a ne posvećenost rigidnom nizu vjerovanja i doktrina.

Afirmativni religijski pluralizam

Konačno, progresivna muslimanska teologija obuhvaća i čak stremi pluralizmu, različitostima i onome što je ključno za sve, neizvjesnosti. Sunitska i ši'itska ortodoksija se uglavnom ograničavaju na pitanja spasenja muslimana u postvarenom smislu ovog pojma.⁸

Progresivni muslimanski učenjaci kao što su A.K. Soroush i Farid Esack, na više razina teoretiziraju i afirmiraju normativno religijski pluralizam i pluralističku soteriologiju. Primjerice, oni priznaju pluralizam na razini epistemologije i potcrtavaju razliku između 'religije' kao apstraktnog koncepta i religijskog znanja kao konkretnog opipljivog, neurednog i historijskog. Nadalje, oni priznaju neizbježni pluralizam na razini razumijevanja religijskih tekstova (hermeneutika/tumačenje svetog teksta).

Na koncu, progresivni muslimanski učenjaci priznaju pluralizam na razini religijskog iskustva koje je i uvjetovano i dinamično.

Afirmiranje ideje višestrukih religijskih tradicija koje su u stanju ponuditi upute koje vode spasenju ima značajnu funkciju u sveukupnoj progresivnoj muslimanskoj misli. Primjerice, ovo afirmiranje uspostavlja osnovu na temelju koje progresivna muslimanska misao konceptualizira ideju moralne odgovornosti čovjeka da bude pravedan i ponizan.

Filozofski govoreći, religijski i spasenjski pluralizam se posmatraju kao ključni preduvjeti za razumijevanje istinskog značenja ontologijskih okolnosti čovjeka, što je daleko

⁶ Abdul Aziz Sachedina (2009). *Islam and the Challenge of Human Rights*. Oxford University Press.

⁷ Abdullahi An Na'im. Edited by Mashood, A. Baderin (2010). *Islam and*

Human Rights: Selected Essays of Abdullahi An-Na'im (Collected Essays in Law). Routledge.

⁸ Pojedinci tvrde da se izuzeće od vječne patnje može odnositi i na nemuslimane,

ali samo kao rezultat Božije sveobuhvatne dobrote i milosti. Ipak, implikacije ovakvog stava su da nemuslimani slijede pogrešna doktrinarna i teološka gledišta o Bogu jer ne slijede ortodoksni islam.

izvan parametara sunitske i ši'itske ortodoksije koje počivaju na različitim verzijama logike o 'superiornosti' vjernika nad nevjernicima.

Kritična masa muslimana i muslimanki

Izvan teorijskog promišljanja, također vjerujem da postoji kritična masa⁹ dobro informiranih muslimana i muslimanki, za koje historijski procesi koji su iznjedrili ono što danas

poznajemo kao sunizam i ši'izam nisu ključni u tome kako oni sebe pozicioniraju kao muslimani i muslimanke. Njihov osjećaj muslimanstva počiva na pristupima vjeri, kako sam objasnio da se karakterizira progresivni islam koji je manje (politička) teologija, a više se odnosi na kozmopolitski islam orijentiran na društvenu pravdu i koji ima snažan ekumenski duh, ne samo u okvirima granica postvarenog islama, već uzima u obzir i religijske različitosti.

Moje čvrsto uvjerenje je da su validiranje i podrška ovakvim pristupima islama prijeko potrebni danas kako za muslimane tako i za nemuslimane, što daleko nadilazi pitanja muslimanskog sektaštva.

Prijevod: Zilka Spahić Šiljak

(Izvor: Adis Duderija, "How progressive, cosmopolitan and social justice-oriented Islam can help overcome sectarianism" Melbourne Asia Review. An initiative of the Asia Institute ISSN: 2652-550X)

⁹ Duderija A., Zonneveld A.O. (2020) Transnational Progressive Islam: Theory, Networks, and Lived Experience.

In: Lukens-Bull R., Woodward M. (eds) *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*. Springer, Cham.

https://doi.org/10.1007/978-3-319-73653-2_100-1